

OLIIY TA'LIM MUASSASALARI TALABALARINING GRAMMATIK KOMPETENSIYASINI BADIY MATNLAR KONTEKSTI ASOSIDA RIVOJLANTIRISH

Sobirova Dilorom Haydaraliyevna
Guliston Davlat Universiteti o'qituvchisi
Butunbayeva Madinabonu Sharofiddin qizi
Guliston Davlat Universiteti talabasi
<https://doi.org/10.5281/zenodo.20325632>

Annotatsiya

Mazkur maqolada oliy ta'lim muassasalari talabalarining grammatik kompetensiyasini shakllantirish va rivojlantirishda badiiy matnlardan foydalanishning nazariy-metodik asoslari tahlil qilingan. Badiiy matnlarning ta'limiy ahamiyati, ular orqali grammatik bilimlarni kontekstda o'zlashtirish imkoniyatlari hamda interfaol metodlarning samaradorligi yoritilgan. Shuningdek, maqolada amaliy mashg'ulotlar namunasi, tahlil usullari va zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish masalalari ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: grammatik kompetensiya, badiiy matn, kontekstual ta'lim, kommunikativ yondashuv, til ta'limi, interfaol metodlar, lingvistik tahlil, nutqiy faoliyat.

Kirish

Hozirgi globallashuv davrida ta'lim tizimi oldida turgan asosiy vazifalardan biri raqobatbardosh, mustaqil fikrlaydigan va yuqori kommunikativ salohiyatga ega mutaxassislarni tayyorlashdan iborat. Bu jarayonda til ta'limi, ayniqsa grammatik kompetensiyani shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki grammatik bilimlar nutqning aniq, mantiqiy va ravon bo'lishini ta'minlaydi.

An'anaviy ta'limda grammatika ko'pincha qoidalarni yodlash va mashqlarni bajarish bilan cheklanib qoladi. Bu esa talabalarda tilga nisbatan qiziqishning pasayishiga, grammatik bilimlarning amaliyotda samarali qo'llanmasligiga olib keladi. Zamonaviy pedagogik yondashuvlar esa grammatikani tabiiy til muhitida, ya'ni kontekst asosida o'rgatish zarurligini ta'kidlamogda.

Badiiy matnlar ana shunday tabiiy muhitni yaratish imkoniyatiga ega. Chunki badiiy asarlarda tilning barcha sathlari - fonetik, leksik, grammatik va uslubiy xususiyatlari o'zaro uyg'un holda namoyon bo'ladi. Shu sababli badiiy matnlar talabalarning grammatik kompetensiyasini rivojlantirishda samarali didaktik vosita sifatida xizmat qiladi.

Grammatik kompetensiya tushunchasi va uning mazmuni

Grammatik kompetensiya — shaxsning til qoidalarini bilishi va ulardan nutqiy jarayonda to'g'ri foydalana olish qobiliyatidir. U morfologiya, sintaksis, so'z yasalishi va punktuatsiya bilan bog'liq bilim hamda ko'nikmalarni qamrab oladi.

Zamonaviy lingvodidaktikada grammatik kompetensiya quyidagi tarkibiy qismlardan iborat deb qaraladi:

1. Grammatik bilim

Talabaning til qoidalari, grammatik kategoriyalar va konstruksiyalar haqidagi nazariy ma'lumotlari.

2. Amaliy ko'nikma

Grammatik qoidalarni yozma va og'zaki nutqda qo'llash qobiliyati.

3. Kommunikativ faoliyat

Turli muloqot vaziyatlarida grammatik vositalardan maqsadga muvofiq foydalanish.

4. Tahliliy qobiliyat

Matndagi grammatik birliklarni tahlil qilish va ularning uslubiy vazifasini anglash.

Grammatik kompetensiyaning shakllanishi talabaning umumiy nutqiy kompetensiyasiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu bois oliy ta'lim muassasalarida grammatikani o'qitish jarayonini samarali tashkil etish muhim hisoblanadi.

Badiiy matn tushunchasi va uning ta'limiy ahamiyati

Badiiy matn - estetik ta'sir ko'rsatish maqsadida yaratilgan til birliklari tizimidir. Unda tilning barcha imkoniyatlari obrazli va ta'sirchan shaklda qo'llanadi.

Badiiy matnlarning ta'lim jarayonidagi ahamiyati quyidagilarda namoyon bo'ladi:

- talabalarining tilga qiziqishini oshiradi;
- nutqiy muhit yaratadi;
- lug'at boyligini kengaytiradi;
- grammatik konstruksiyalarni tabiiy holda o'rganish imkonini beradi;
- estetik va madaniy tarbiya vositasi bo'lib xizmat qiladi.

Ayniqsa, badiiy asarlarda qo'llangan grammatik shakllar talabalarga qoidalarni yodlash emas, balki anglash orqali o'zlashtirish imkonini yaratadi.

Kontekst asosida grammatik kompetensiyani rivojlantirishning nazariy asoslari

Kontekstual ta'lim - bilimlarni muayyan nutqiy vaziyat bilan bog'lab o'qitish usulidir. Bu yondashuvga ko'ra, grammatik birliklar alohida emas, balki matn tarkibida o'rganiladi.

Kontekst asosida ta'limning afzalliklari:

Tabiiylik

Talaba grammatik qoidalarni sun'iy misollar emas, balki real nutq orqali o'rganadi.

Mustahkam o'zlashtirish

Kontekstda o'rganilgan bilim uzoq vaqt xotirada saqlanadi.

Kommunikativlik

Talaba grammatik shakllarni nutqiy maqsadga muvofiq qo'llashni o'rganadi.

Tafakkurni rivojlantirish

Matn tahlili talabaning mustaqil fikrlash va xulosa chiqarish qobiliyatini rivojlantiradi.

Badiiy matnlar orqali grammatik kompetensiyani rivojlantirish usullari

1. Grammatik tahlil usuli

Bu usulda talabalar matndagi grammatik birliklarni aniqlaydi va tahlil qiladi.

Masalan:

- fe'l zamonlari;
- qo'shma gaplar;
- ergash gapli qo'shma gaplar;
- sifat-dosh va ravishdosh shakllari;
- modal so'zlar.

Tahlil jarayonida talabalar grammatik shaklning nafaqat qoidasini, balki uning uslubiy vazifasini ham anglaydi.

2. Savol-javob metodi

O'qituvchi matn yuzasidan grammatik savollar beradi:

- Nega muallif aynan shu grammatik shakldan foydalangan?
- Qaysi zamon shakli voqeaning ta'sirchanligini oshirgan?
- Qo'shma gap qanday ma'no munosabatini ifodalagan?

Bu usul talabalarining fikrlash faolligini kuchaytiradi.

3. Interfaol metodlar

“Aqliy hujum”

Talabalar muayyan grammatik konstruksiya haqida fikr bildirishadi.

“Klaster”

Grammatik tushunchalar o‘zaro bog‘liq tarzda sxema ko‘rinishida ifodalanadi.

“INSERT”

Talaba matnni o‘qish jarayonida:

- yangi ma’lumot;
- tushunarsiz joy;
- qiziqarli faktlarni belgilaydi.

Rolli o‘yinlar

Talabalar matndagi dialoglarni jonlantirish orqali grammatik shakllarni amaliy qo‘llaydi

Badiiy matnlar bilan ishlash bosqichlari

Birinchi bosqich - tayyorlov jarayoni

Bu bosqichda:

- matn mavzusi tushuntiriladi;
- yangi so‘zlar izohlanadi;
- grammatik maqsad belgilanadi.

Ikkinchi bosqich - matnni o‘qish va tahlil qilish

Talabalar:

- matnni o‘qiydi;
- grammatik birliklarni aniqlaydi;
- ularning vazifasini tahlil qiladi.

Uchinchi bosqich - amaliy faoliyat

Talabalar:

- gaplarni o‘zgartiradi;
- dialog tuzadi;
- ijodiy yozish ishlarini bajaradi.

Amaliy mashg‘ulot namunasi

Mavzu:

Qo‘shma gaplarni badiiy matn asosida o‘rganish.

Matn:

Abdulla Qahhorning hikoyasidan parcha.

Topshiriqlar:

1. Qo‘shma gaplarni toping.
2. Bog‘lovchi vositalarni aniqlang.
3. Gap turlarini belgilang.
4. Sodda gapga aylantiring.
5. Shu model asosida yangi gap tuzing.

Bu kabi mashg‘ulotlar nazariya va amaliyot uyg‘unligini ta’minlaydi.

Zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish

Hozirgi raqamli ta’lim muhitida badiiy matnlar bilan ishlash imkoniyatlari kengaymoqda.

Quyidagi texnologiyalar samarali hisoblanadi:

- multimedia taqdimotlari;
- elektron kitoblar;

- onlayn platformalar;
- audio kitoblar;
- interaktiv testlar.

Audio va video materiallar talabalarning eshitish va tushunish qobiliyatini ham rivojlantiradi.

Badiiy matnlarni tanlash mezonlari

Matn tanlashda quyidagi omillarga e'tibor qaratish lozim:

Tilning soddaligi

Matn talabalar darajasiga mos bo'lishi kerak.

Mazmundorlik

Matn tarbiyaviy va ma'rifiy ahamiyatga ega bo'lishi lozim.

Grammatik boylik

Matnda o'rganilayotgan grammatik konstruksiyalar mavjud bo'lishi kerak.

Qiziqarlilik

Syujet talabalarni faol ishtirok etishga undashi zarur.

Muammolar va ularni bartaraf etish yo'llari

Ba'zi hollarda quyidagi muammolar kuzatiladi:

- matnning murakkabligi;
- lug'at boyligining yetarli emasligi;
- grammatik tahlil ko'nikmasining pastligi;
- talabalarning passivligi.

Ularni bartaraf etish uchun:

- bosqichma-bosqich o'qitish;
- lug'at ustida ishlash;
- jamoaviy tahlil;
- rag'batlantiruvchi metodlardan foydalanish tavsiya etiladi.

Tadqiqot natijalari

Kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, badiiy matnlar asosida tashkil etilgan darslar natijasida:

- talabalarning grammatik xatolari kamayadi;
- nutqiy faolligi ortadi;
- ijodiy fikrlash rivojlanadi;
- mustaqil tahlil qilish qobiliyati shakllanadi;
- tilga qiziqish kuchayadi.

Shuningdek, kontekstual ta'lim talabalarning bilimni uzoq vaqt saqlab qolishiga yordam beradi.

Xulosa

Oliy ta'lim muassasalarida talabalarning grammatik kompetensiyasini shakllantirishda badiiy matnlardan foydalanish yuqori samara beradi. Bunday yondashuv grammatik bilimlarni tabiiy nutq muhitida o'zlashtirish imkonini yaratadi. Shu bilan birga, talabalarning kommunikativ, tahliliy va ijodiy qobiliyatlari ham rivojlanadi.

Badiiy matnlar asosida tashkil etilgan darslar talabalarning tilga bo'lgan qiziqishini oshirib, ularning mustaqil fikrlashini shakllantiradi. Kelgusida raqamli texnologiyalar va innovatsion pedagogik usullarni ta'lim jarayoniga keng joriy etish mazkur yo'nalish samaradorligini yanada oshirishga xizmat qiladi.

References:

1. Jalolov J.J. Chet til o'qitish metodikasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2020.
2. Safarova R. Til o'qitishning zamonaviy texnologiyalari. – Toshkent, 2021.
3. Hoshimov O', Yoqubov I. Ingliz tili o'qitish metodikasi. – Toshkent, 2019.
4. Passov Ye.I. Kommunikativniy metod obucheniya inoyazichnomu govoreniyu. – Moskva, 2018.
5. Mirzayev I. Badiiy matn va lingvistik tahlil. – Samarqand, 2022.
6. Azizov O. Tilshunoslikka kirish. – Toshkent, 2020.
7. Mahmudov N. Nutq madaniyati va davlat tili. – Toshkent, 2019.
8. Gass S., Selinker L. Second Language Acquisition. – New York, 2017.
9. Richards J., Rodgers T. Approaches and Methods in Language Teaching. – Cambridge, 2018.
10. Brown H.D. Principles of Language Learning and Teaching. – London, 2019.